

ЕЗОТЕРИЧНА ІНФОРМАЦІЯ АНТИЧНИХ РЕМІНІСЦЕНЦІЙ (на матеріалі української романістики 2-ї пол. ХХ ст.)

Античні образи і мотиви привносять у будь-який різновид літератури певне естетичне та етичне наповнення. У поезіях, наприклад, вони виконують функцію економії виражальних засобів : тільки згадка про античний образ викликає в читача відповідні емоції, оскільки контекст йому давно відомий.

У романах античні образи і мотиви репрезентують як пряму, так і приховану (езотеричну) інформацію. При тому відкриті ремінісценції є, звичайно, зрозумілими для читача з будь-яким інтелектуальним рівнем. Езотеричні ж несуть складне інтелектуальне і духовне підґрунтя, конденсують емоційне вираження почуттів, тобто прихована інформація апелює до попередніх знань підготовленого читача.

Твори, в яких побутує антика, цікаві як у формальному, так і в змістовому плані. Послугуючись класифікацією біблійних ремінісценцій Ірини Бетко, виділяємо три основні семантичні групи:

а) чиста алегорія (за якої мотив самотності українського народу прочитується на рівні підтексту);

б) напівалегорія (мотив або образ виступає як додатковий, «приповідні» аналогії впливають із контексту);

в) символічне тло (мотив чи образ як такий фактично розчиняється до ступеня окремих стилістичних фігур; змістова активізація мотиву можлива лише на асоціативній основі та подається поряд з іншими не менш важливими мотивами та образами).

Українській романістиці 2-ї половини ХХ століття було притаманне значне функціонування античних мотивів та образів (особливо у творах О. Гончара, В. Земляка, П. Загребельного та ін.). Можемо додати до зазначеного вище, що антика впливає не лише на ідейно-тематичну основу творів письменників, але й на своєрідність їх структури. Скажімо, романи О. Гончара 60-80-х років

наповнені великою кількістю античних елементів, зокрема мотивами, наскрізними образами, античними іменами.

Глобальність Гончарового переосмислення античного *мотиву дотримання неписаних законів* у романі «Собор» спричинила істотні зміщення акцентів на рівні суб'єктно-об'єктних співвідношень. Цей мотив яскраво втілює давньогрецький драматург Софокл у трагедії «Антигона». Головна героїня твору уособлює високі канони моралі й честі, закони релігії, тобто показує, що неписані закони значно важливіші та міцніші за закони державні (писані).

Відповідний античний мотив у романі О.Гончара викликає аналогії з трагедією Софокла. Зачіплянці всупереч всім державним розпорядженням намагаються врятувати чудо давньої архітектури і національної культури - собор XVIII століття. Силове поле неписаних законів вимагає врятувати козацький собор, що уособлює духовний світ українців. Як і в Софокловій «Антигоні», у Гончара даний мотив пройнятий «ідеєю демократизму, пересторогою щодо сваволі держави, коли зневажаються моральні закони» [1].

У контексті подій 60-х років давній мотив дотримання неписаних морально-етичних законів, який виступає у формі напівалеторії, шифрується як віра письменника в перспективи національного відродження й самоусвідомлення, спотвореного довголітнім пануванням ідеї «нової історичної спільності» – радянського народу.

Еквівалентом Гончарової віри стає прагнення в інтелектуальному контексті зобразити носіїв духовного потенціалу та відтворити пошук шляхів виходу з духовної кризи. Таким чином, активізація місткого античного мотиву в сфері духовного світу сучасної людини здійснена на рівні художнього моделювання можливої життєвої ситуації.

Даний мотив не є у творчості Гончара самодостатнім, оскільки разом з ним гостро постає проблема морально-етичного змісту. У творі пролунала пересторога письменника проти нищення і того старого, що може мати неоціненну вартість для майбутнього. Тобто роман «Собор» дійсно написаний в традиціях античної драми, але у всіх відношеннях (починаючи від тематики,

сюжету, композиції і закінчуючи стилістичними засобами) твір, цілком оригінальний і глибоко самостійний.

Античне тло розширене в романі О. Гончара «Берег любові» за рахунок уведення в художню структуру твору образу давньоримського поета Публія Овідія Назона. Автор надає ньому образу філософського змісту та символічності. Зберігаючи первісну художню мотивованість, образ Овідія одержує у вставній новелі «Фантазія місячної ночі» нетрафаретне трактування. Письменник показує нескореність духу Овідія, відродження на засланні душі поета для «творчості й для любові». В образі давньоримського поета О. Гончар реалізує несподівані аналогії: засланець Овідій і «списаний на берег» Андрон Ягнич; «нікому не потрібні» талановита поезія Овідія та багатолітній досвід Ягнича тощо.

У романі «Берег любові» активізована традиційна, пара художніх персонажів з арсеналу класичної української літератури, забарвлених напівалегоричним світлом. Причому образ Андрона Ягнича опосередкований мотивом вигнання творчої індивідуальності та мотивом духовної депресії у нівелюючих умовах народного побуту. Цей мотив імпонує О. Гончару не лише своїм трагедійним осмисленням глибокої духовної (проте не творчої) кризи особи, але й можливістю свідомого пошуку виходу зі скрутного становища, протистояння деградації мистецького потенціалу. Тим самим даний мотив дає можливість автору активізувати в сучасному контексті літератури широкий спектр історико-культурологічних асоціацій.

Тема «мистецтво – митець – народ», поставлена в античний контекст, дає можливість письменнику об'єднати в єдине ціле національні, морально-етичні та філософсько-гносеологічні проблеми, які хвилюють людство впродовж усього його існування. Саме складний комплекс таких питань порушує О. Гончар, уводячи в канву роману «Берег любові» образ поета-вигнанця Овідія, доля якого в світовій літературі набула глибоко трагічного забарвлення. В даному випадку можна розширити коло світоглядно-філософських узагальнень за допомогою біблійної тематики. Напрошуються

аналогії з Біблії, яка порушує питання самотності, відсутності взаємопорозуміння поетів (конкретніше – пророка – співця) з рідним народом. У суто канонічному дусі Біблія дає таке художнє пояснення приреченості поета-пророка: над пророками-співцями тяжіє Каїнове прокляття. У цьому феномені психологічної відмежованості митця вбачається глибокий філософський зміст діалектики людського духу.

Слід зазначити, що образ давньоримського поета Овідія вводиться в романне полотно не просто для глибшого розкриття мотиву духовної та мистецької депресії творчої індивідуальності (цей мотив більшою або меншою мірою прочитується на рівні підтексту), а з метою різнобічного художнього осмислення проблеми неволі (фізичної чи моральної) як конкретної негативної універсалії людського існування. Спостерігаємо процес перетворення алегоричного образу на образ-символ. Проблема творчого самовизначення поставлена О. Гончаром на рівні розумішся діалектичного закону духовного буття людини, за яким існує лише два діаметрально протилежні шляхи виходу з кризи – або повна творча свобода, або ж майже апокаліптична духовна й мистецька її загибель.

Так, близькість ідейно-морального пафосу трагедії Софокла та роману Гончара визначають і близькість певних поетичних образів, хоч в цілому домінуючий стиль оповіді в них суттєво відрізняється. Говорячи про античні традиції в романі О.Гончара, необхідно визначати не зовнішні зближення шляхом зіставлень сюжету, окремих картин тощо, а внутрішню подібність творів. Їх зближує постійна тенденція авторів до масштабних образів, що синтезують почуття та думки сучасників. Близькою виявляється і зацікавленість митців у максиміальній дієвості написаних ними творів і навіть сама форма її вираження.

У поданих прикладах мотив духовної і мистецької депресії в умовах неволі та народного забуття проявляється на трьох рівнях - морально-етичному, національному та загальнолюдському. '

Давній, ще античний *мотив батьковбивства* репрезентує О. Гончар у

романі «Берег любові». Цей мотив розвивається в давньогрецькому міфі про Едіпа, який, на думку багатьох учених, виступає варіантом поширеної у різних народів світу легенди про дитину, що завдає нещастя своїй родині. Античний міф про Едіпа викликав до життя цілий ряд художніх творів, починаючи з Софоклових трагедій «Едіп-цар» та «Едіп у Колоні», спостерігаємо присутність елементів цього міфу в творах Евріпіда, Сенеки, Стація, Вольтера, Корнеля, Шеллі, Гоголя, Стороженка, Шевченка.

На перший погляд, не простежується структурних паралелей між міфом про Едіпа та сучасним романом О.Гончара «Берег любові». Однак якщо придивитися до ключових понять, які еднають образ Едіпа з образами Віктора Веремієнка з Гончарового твору, то розробка типологічно-сюжетного шару міфу вимальовується досить яскраво.

Подібно до Едіпа Віктор Веремієнко виріс у достатку, в сім'ї інтелігентній і високоосвіченій. Однак безвольний характер хлопця став причиною злочинів, вчинених ним, причиною мук і страждань його батьків і коханої дівчини Інни Ягнич. Самовпевненість і надія на безкарність приводять Віктора до вчинення ганебних, а іноді й злочинних дій: за «самоволку» він був вигнаний з морехідного училища, рано пристрастився до спиртного, за хуліганські дії був ув'язнений, а кульмінаційним моментом його негідних вчинків стало непоправне лихо – у стані алкогольного сп'яніння Віктор машиною вбиває свого майже сліпого батька. В такій поведінці деякою мірою винні й батьки, які не змогли вчасно розгледіти різючу перемену в поведінці сина і тим самим врятувати його від трагічної розв'язки. Власне, й сліпота батька (до речі, чудового вчителя) як покарання за гріхи сина та огріхи у вихованні свого одинака, мовби співвідноситься з самоосліпленням Едіпа.

В античному міфі всі вчинки людей підпорядковані Долі, що неможливо змінити. Фактично, заміфом є сам Едіп, а його батьки виступають лише жертвами визначених Долею дій сина. За античною Міфологічною схемою Віктор також постає носієм і втіленням зла. Водночас Гончар визначає, що в усій цій історії є й велика провина батьків, які несуть повну відповідальність за

вчинки сина. Ставши вбивцею свого батька, хоч і мимовільним, Віктор, як і Едіп, тяжко страждає та усвідомлює невідворотність покарання.

Еринії (міфологічні богині помсти), за одним із варіантів міфу, замучили і вбили Едіпа, причому муки совісті, душевні страждання через усвідомлення жахливості скоєного злочину – це також результат дій Ериній. А за версією Софокла, поданою в трагедії «Едіп в Колоні», пекельні богині пробачили Едіпові його мимовільний злочин, який він спокутував душевними стражданнями і самоосліпленням. Після вчиненого злочину Віктор Веремієнко кніби прозріває, згадує все своє недовга, але не безгрішне життя і приходиться до висновку про невідворотність покарання, а точніше – самопокарання. Він вибирає найстрашніше: усвідомивши глибоку свою провину, сам себе позбавляє життя.

Як було сказано, у силовому полі античних міфів основну роль відіграє віра в Долю, передбачення, віщування. Цей фактор виступає основою глибокого трагізму античних героїв, воля і вчинки яких підпорядковані волі богів.

У романі О. Гончара фактор невідворотності, як універсалії людського буття в античні часи, відступає на другий план, що спричинено довготривалою еволюцією людства. На перший план письменник висуває морально-етичний фактор, який визначає та оцінює вчинки його персонажів. Людина сама повинна відповідати за свої дії. Даний мотив розроблений Гончаром у розрізі другого проблемного кола, в центрі якого лежить система питань етичного характеру.

У романістиці О. Гончара традиції античного трагіка виявились перш за все у характеротворенні. Це своєрідний принцип «двоплановості» відображення конкретного і майже символічного узагальнення. Таким чином створено образи Колосовського, Танченка, Заболотного, Надьки-Винниківни, Андрія Ягничча та інших, що узагальнюють характер і долі українського народу під час війни. Ні про яке запозичення тут і мови не може бути. Але враження про духовну близькість автора-оповідача, героїв і читача, що мають прямий вплив на жанрову якість романів, безумовно наявне [2:171].

З надзвичайною творчою пластичністю художнього мислення. О.Гончар поєднав давніх і сучасних нам героїв поряд із генетичною ще й типологічною лінією, створивши приму досить переконливий, типовий образ свого часу.

Паралельне співіснування в романах О. Гончара, В. Земляка, П. Загребельного античного і сучасного світу потрібне не для протиставлення сучасного минулому, а в першу чергу для підкреслення тієї істини, що хоч як кардинально змінилися умови життя на землі за тисячу років, проте людина за природою своєю залишилася такою ж, для неї характерна система гуманістичних цінностей, яку вона сповідує все своє свідоме життя.

Вивчення рецепції античних мотивів та образів дає широку картину мистецької взаємодії двох різних культур, чітко висвітлює загальнолюдські підвалини літературного процесу сьогодення. Крім того, неоднакова частотність вживання в художньому тексті античних елементів відкриває можливості для вияву і вивчення творчої індивідуальності сучасних українських прозаїків. Зауважимо, що творче переосмислення, сміливе використання відповідно до власних ідейних задумів античних мотивів, образів, імен історичних осіб – це вузловий момент світобачення та мистецької орієнтації вищезазначених українських романістів.

Крім того, елементи античної літературної спадщини потрібні й сучасному прозаїкові, для того щоб розширити діапазон ідейного звучання твору, розкрити образи в усій їх складності, подолати емпіричну конкретику певного персонажа, надати більшої узагальненості рисам характеру героїв твору, які виступають конгломератом протилежних, а іноді й внутрішньо суперечливих якостей. Кожен із згаданих нами письменників по-своєму підходить до використання античних мотивів, образів, барв тощо, вражає нас передусім комплікацією традиційного підходу до давньої греко-римської спадщини й оригінального врятування античних запозичень, занесених на ґрунт національного твору. Таким шляхом відбувається творче сприйняття пам'яток загальнолюдської культури, зокрема античної міфології та літератури.

Література:

1. Антична література: Довідник / Буркат О.П., Беляєв Р.С., Вишневська Н.І. та ін. – К.: Либідь, 1993.
2. Погрібний А.Г. Олесь Гончар: Нарис творчості. – К.: Дніпро, 1987.